

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет
Aix-Marseille Université (France)
TESOL – Ukraine

**НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ
В МОВІ І КУЛЬТУРІ**

Збірник наукових праць

Київ 2017

УДК 821.09(100)(082)

НЗ5

Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових
НЗ5 праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна. О.Г. Шостак. - К.:Талком, 2017. -
343 с.

ISBN 978-617-7397-36-5

Збірник містить тексти доповідей X Міжнародної конференції з питань національної ідентичності в мові і культурі, що відбулася 17-18 травня 2017 року на кафедрі іноземних мов і прикладної лінгвістики Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

Організаційний комітет

Голова оргкомітету:

Гудманян А.Г., д-р філол. наук, проф., директор Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Заступник голови:

Шостак О.Г., канд. філол. наук, доцент, зав. кафедрою іноземних мов і прикладної лінгвістики Навчально-наукового Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету

Члени оргкомітету:

Артюшкіна О., канд. наук з лінгвістики, доцент каф-ри славістики, університет Екс-Марсель, м. Екс-ан-Прованс, (Франція)

Раду А.І., канд. філол. наук, доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Рецензенти:

Дудок Р.І., д-р філол. наук, проф., зав. кафедрою іноземних мов для гуманітарних факультетів Львівського національного університету імені Івана Франка

Мосенкіс Ю.Л., док. філол. наук, професор, професор кафедри сучасної української мови Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Чеснокова А.В., проф. каф-ри англ. філол. і перекладу Київського університету імені Бориса Грінченка

*Рекомендовано до друку Вченою радою Гуманітарного інституту
(Протокол № 3 від 19 квітня 2017 р.)*

ISBN 978-617-7397-36-5

© Національний авіаційний університет, 2017

© Колектив авторів, 2017

Ярослав Поліщук
Доктор філологічних наук, професор
Київський університет імені Бориса Грінченка
м. Київ

У ПОШУКУ ЛОКАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ (ДОНЕЦЬКИЙ ЧИННИК У ТВОРЧОСТІ ОЛЕКСІЯ ЧУПИ)

Загадка ментальної, політичної та культурної відмінності донецького регіону існувала впродовж усієї короткої історії незалежної України. Без перебільшення можна твердити, що донецька ментальність є невід'ємним складником творення молодого держави. Тепер, у пореволюційній Україні, коли на її сході точиться війна, це стає абсолютно очевидним. Дискусії щодо донецької ідентичності давно вже перейшли межу безневинних інтелектуальних вправ. Утім, вони з самого початку містили непозбувний накіп політичних спекуляцій, що, зрештою, призвело до гуманітарної кризи в цьому регіоні.

Обов'язок аналізу подібних проблем незмінно лежить на культурі. А оскільки в Україні офіційні культурні інституції ледве чи функціонують належним чином, він мимоволі перекладається на поодиноких інтелектуалів, яким не забракне духу порушувати складні питання. Можна зауважити очевидну тенденцію: на тлі загалом активного культурно-інтелектуального ринку Донбас досі виглядав і далі виглядає (тепер уже з цілком об'єктивних причин воєнного конфлікту) своєрідною сірою зоною. Це сприяє тому, що край надалі зберігає за собою флер таємничості та непередбачуваності, який вирізняв його й раніше, а сьогодні, в умовах фізичної й медійної ізоляції, може перетворитися в нездоланний бар'єр.

Автор статті розглядає втілення локальної ідентичності донецького регіону на прикладі сучасної художньої літератури, зокрема роману Олексія Чупи «Казки мого бомбосховища» (2014). Дослідження донецької ідентичності утруднюється її відносною непрявленістю в сучасній культурі, а також демонізацією регіону через війну, яка досі в ньому триває. Герої роману Олексія Чупи діють саме в цих сучасних реаліях, що відбивається не тільки в їхній поведінці, а й у долях загалом. Вони – типові мешканці Донбасу, «сірі» люди, які керуються звичаями та тілесними потребами, хоча нерідко й прихованими. Вони проявляють комплекс меншовартості, тяжіють чи то до аскетичного, чи то до гедоністичного переживання власних тілесних бажань. Твір Олексія Чупи цікавий і особливий тим, що є спробою створення колективного портрета «донецьких».

Олексій Чупа вчиться «чути Донбас» не в тому спекулятивному значенні, яке надають цьому слоганові політики, а в глибшому (й надміру суперечливому) сенсі самоідентичності краян. Він хоче збагнути їхню ідентичність – чи то в благородних поривах, чи то в низьких інстинктах або моральному убозтві. При цьому прагне уникати крайнощів. З одного боку, молодий автор сторониться поверхово-патріотичного пафосу, зображує життя досить критично: відчувається, що зміна епох навчила його скептично ставитися до всякого поверхового пафосу. Звідси в аналізованому романі жорсткий реалізм, що межує з натуралізмом. З іншого боку, автор усе-таки не зрікається романтичного уявлення про людину, а тому прагне знайти щось хороше, добре, заповітне в кожному зі своїх персонажів. Нерідко він робить це наївно, однак усе-таки щиро. І в цьому його оповідь про мешканців Донбасу видається колоритною й повновартісною, на відміну від репортажів та фельєтонів, у яких зазвичай домінує поверхове, чорно-біле сприйняття людей та подій. Так чи інакше, роман О. Чупи значною мірою наближає нас до розуміння того, що тепер відбувається на Сході України – саме з людської, когнітивної точки зору.

Подієва основа роману «Казки мого бомбосховища» досить скромна і схематична. Вона явно не відповідає до формату роману, радше – циклу оповідань, пов'язаних між собою спільністю місця дії й часу. Сюжетна гострота яскраво проявляється лише в деяких епізодах: в озброєному зіткненні на порозі квартири Верки Лабуги (розділ «Секс утрьох») або у спробі повалення пам'ятника (розділ «Good Bye, Lenin!»). У цьому сенсі твір не претендує на статус серйозної епіки, а його сюжетний план доволі статичний та конспективний. Це, як знати, не є сильною стороною роману Олексія Чупи. Утім, подібна форма твору цілком відповідає традиції української прози: у ній завжди понад міру були представлені ліричні та іронічні елементи, тоді як епічного розмаху та об'єктивізму хронічно бракувало. Неприхованим залишається й автобіографічний характер роману Олексія Чупи. У цьому також молодий автор вписується в мейнстрим сучасної української літератури, в якій письменницька саморефлексія є надзвичайно важливою ознакою.

Автор, проте, більше, ніж подієвим планом оповідання, переймається психологічними характеристиками персонажів: йому важливо створити своєрідну галерею, де кожен був би впізнаваним і не схожим на інших. Адже, взяті у своїй множинності, герої роману репрезентують властиву спільноту, свій край. У такий спосіб О. Чупа прагне вивести колективний образ своєї батьківщини з тіні

традиційної непрявленості та сіризни, наповнивши його живим, колоритним змістом. Якщо й потрібні авторові «Казок мого бомбосховища» сюжетні зв'язки, то заради цього, щоби повніше й рельєфніше представити характери героїв, їхні причинно-наслідкові зв'язки. І хоча назовні портрети окремих персонажів виглядають статичними, то завдяки прийомам внутрішнього монологу, коли передаються думки та відчуття героїв, вони набувають належної повноти та завершеності. При цьому Чупа намагається зберегти нейтральність стороннього спостерігача.

Прикметно, що сам О. Чупа не стає в позу моралізатора: уважно спостерігає, прагнучи знайти логіку в думках і вчинках людей, а також відкрити для читача світ їхніх почуттів, мрій, страждань і переживань. Іноді це вдається краще, як-от у розділах «Сни та інші речі», «Острів», «Квітка Ру», інколи гірше. Так, у першому з названих автор спробував змоделювати суперечливу істоту бійця спецзагону «Беркут» Бембі – людини-зомбі, сліпого виконавця. Саме такі, як оцей Бембі, восени та взимку 2013 й 2014 року шокували наше суспільство своєю брутальністю, звірством та цинізмом. Автор «сканує» свідомість персонажа з допомогою концепту страху. Бембі не сприймає світ критично, не обтяжує себе зайвими думками; він типовий виконавець і для нього більш важливі маркери авторитетності. Проте разом з виконанням бездушних наказів у свідомості героя наростає панічний страх перед можливим покаранням: спершу проявляється в його сновидіннях та кошмарах, а затим нав'язливо переслідує скрізь, доводячи до повної внутрішньої кризи. Про те, що страх є одним з рушіїв свідомості «донецьких», свідчить і Сергій Жадан на прикладі власного спілкування з мешканцями регіону. Почуття загроженості й незахищеності – тим паче тепер, в умовах війни, підсилене, підкреслене, гіперболізоване, – не тільки визначає їхню ідентичність, а й зумовлює її загальмованість, несприйнятливість до раціональних аргументів. Загрозу ззовні вони неодмінно сприймають як фатальну. Через те так загострено реагують на розвінчання комуністичних культів, що відбувається нині в цілій Україні й відображає поточну ситуацію суспільно-ідеологічної трансформації.

У романі О. Чупи зображено долі різних людей: колишньої коханки прокурора, ледащиці Верки Лабуги, нещасливої родини учених-філологів Задорожних, пенсіонерки Клави з прогресуючою хворобою глухоти, недолюбленого хлопчика Владика, молодіжних груп Фірмана або сатаністів із Саньком Підірваним на чолі тощо. Об'єднує цих героїв тільки те, що мешкають в одному старому будинку, у сталінській чотириповерхівці, що в типовому

робітничому місті Донбасу. На кожному поверсі – три квартири. В цілому – дванадцять квартир, відповідно в романі – дванадцять інтригуючих оповідань, дванадцять історій. Це окремі люди, їхні родини, друзі, коханці й коханки, випадкові знайомі. Виходить цілком серйозний формат оповіді, незважаючи на «дрібнокаліберність» кожного з оповідань, що відображають долі сучасних маленьких людей зі Сходу України.

Роман «Казки мого бомбосховища» не становить суцільний наратив, а складається зі шматків окремих персонажних історій, більш чи менш повних, хоча переважно такі фрагментарних. Цей факт може бути потрактовано або як наслідок недосвідченості автора, або як особливість твору, що вдало імітує роз'єднаність, роздробленість, ізольованість донецького анклаву та людей, що його замешкують. Така самоізоляція добре відображає екзистенційну самотність кожного з персонажів, незахищеність, непевність і непрогнозованість, якої вони зазнають повсякчас – причому не стільки усвідомлюють, скільки інтуїтивно, на рівні тіла, відчувають. Адже живучи зовсім близько одне від одного, навіть в одній квартирі, ці люди нерідко лишаються цілком чужими й не знаходять спільної мови – як-от, бабуся Клава зі своїм внуком-шибайголовою, або сім'я Задорожних, або пенсіонерка Ірина та її внучка Оленка, або ж родина малого Влада. Як не парадоксально, ці близькі світи виявляються насправді дуже далекими й відчуженими, нерідко й ворожими та агресивними щодо інших.

Ментальна роздвоєність персонажів Олексія Чупи зовсім не випадкова. Вона відображає властиву невизначеність їхнього статусу – достатньо асимільованих упродовж колоніальної історії, але все ж не позбавлених сумнівів і за давних образ. Це наслідок своєрідного зависання поміж двома національними культурними моделями в смертельно небезпечному фортелі. Як відомо, Донбас ідентифікує себе з російською культурою, попри те, що був і залишається в ній явищем маргінальним. Не кажемо вже про культуру повсякденності, де навіть функціонування мови зраджує назагал невисокий рівень освіченості й самототожності. Українська культурна ідентичність, хай і була значною в попередніх поколіннях (імена донецьких шістдесятників стали гордістю України: Івана Дзюби, Василя Стуса, Івана Світличного, Олекси Тихого тощо), сьогодні виглядає цілковито пригніченою й дискримінованою. Дві культурні моделі, протилежні за семантикою (особливо тепер, в умовах фактичної війни двох країн) викликають роздвоєність і відчай у головах мешканців донецького краю. Адже вони представляють радикально відмінні дискурси національного: «постімперської меланхолії і

стійкої спадщини теорії Достоєвського про «всесвітню сприйнятливість», з одного боку, і реконструювання та переоцінювання колоніального й до колоніального минулого, з другого» (Чернецький В., 2013, с. 388). Конфлікт цих моделей проектує роздвоєність донецької регіональної ідентичності не тільки в наш час, а й на майбутнє, принаймні на найближчі десятиліття.

Представлені у книжці О. Чупи історії наділені приземистим реалізмом, що нерідко межує з цинізмом та натуралізмом. Проте й вони стають милим спогадом про минуле, а водночас і надгробним пам'ятником йому. Це тому, що війна ставить хрест на всьому цьому відносному благополуччі. Недаремно в кінці роману (точніше, в епілозі, названому «Ще кілька слів із підвалу») усі мешканці будинку, що так не любили сусідів, ігнорували й таємно ненавиділи їх раніше, усе-таки зустрічаються разом та змушені проводити час у єдиній компанії. За мирних часів роз'єднані й чужі одне одному, вони змушені згуртуватися в екстремальних умовах, перед лицем смертельної загрози. При цьому своєрідним клубом для зустрічей стає підвал будинку, що править за бомбосховище. Саме там герої роману разом переховуються від фатальних наслідків війни і, хочуть того чи не хочуть, змушені переоцінювати пережиті часи. Такій переоцінці сприяють фізичні відчуття тіла, які також зближують героїв роману «Казки мого бомбосховища». Усі вони переживають страх, невизначеність, біль, утому, а також пітніють, зазнають спраги тощо. Донецький досвід тілесності, як свідчить приклад роману Олексія Чупи, апелює zarazом і до типової екзистенційної ситуації, яка супроводжується переоцінкою цінностей, і до зміни суспільної матриці сприймання людини як соціальної істоти.

Розв'язка роману представляє властивий «ісход» мешканців Донбасу, що вимушені покидати свої місця в умовах війни. Це категорична межа, яка ділить життя героїв навпіл – на «до» і «після». І проектувати її випадає на широке соціальне тло, адже 2014 рік обернувся драматичним надламом у долі мільйонів мешканців східноукраїнських теренів. Про це ще будуть багато говорити й писати, як про явище безпрецедентне й варте увічнення у слові. Однак Олексій Чупа зробив спробу такого аналізу одним із перших. А його твори сьогодні, поряд із творами Олени Стяжкіної, Сергія Жадана, Володимира Рафеєнка та інших є прикладом активного реагування художньої літератури на актуальний соціальний запит. Ці твори сприяють об'єктивній та неупередженій, без політичного спекулювання на темі, оцінці «донецької проблеми». Локальна ідентичність Донбасу, таким чином, сьогодні отримує новий

істотний імпульс до саморефлексії та розвитку, незважаючи на вкрай несприятливі й драматичні умови війни.